

УДК 332.122:379.84

ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ СИСТЕМНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

Грабар М.В.*Мукачівський державний університет*

У статті розглянуто інституційні засади системного розвитку регіону, а саме: визначено сутність економічної категорії інститут, виділено структурні складові інституційного середовища, розглянуто інституційну матрицю, як категорію системного розвитку.

Ключові слова: інститут, інституційне середовище, інституційна матриця.

The article deals with institutional bases of region systemic development, that is the essence of economical category of institution has been defined, the structural components of institutional environment has been pointed out, as well as institutional matrix as a category of systemic development has been viewed

Key words: institution, institutional environment, institutional matrix.

Актуальність проблеми. Вагоме значення у дослідженні концептуальних засад системного розвитку регіону має визначення та опис його інституційного середовища. Інституційні основи регіону дають змогу подолати обмеженість ряду передумов, що характерні для економічних процесів (аксіоми повної раціональності, абсолютної інформованості, досконалої конкуренції, встановлення рівноваги лише завдяки ціновому механізму).

Ефективність економіки залежить від адекватного поєднання і функціонування усіх її складових елементів, найбільш важливими з яких є інституційне середовище. Розвиток різноманітних секторів економіки в значній мірі залежить від інституційних трансформацій. Тому дослідження специфіки інституційних засад системного розвитку регіону набуває пріоритетного значення.

Аналіз останніх наукових досліджень. Загальні аспекти інституційного забезпечення розвитку регіонів розглядаються в працях багатьох вчених: Н.В. Василенка [1], Л.І. Федулової [14], О.Ф. Дубового, О.В. Кіндрата, Б.І. Кабаці [4], Ю.М. Коноваленка [8], М. Дацишин [2].

Основні характеристики інституційного середовища та інституційних

основ механізму регіонального управління розглядає Є.В. Іванова [5]. Автор розробляє напрями ефективного розвитку регіональних інститутів управління, що забезпечить сталий розвиток регіонів.

Я.В. Хоменко у своїй науковій праці акцентує увагу на тому, що інституційне середовище є основою сталого економічного зростання. Провідну роль у регулюванні відтворювальних процесів відводиться державі, якій необхідно сформулювати принципово нову структуру інституційних відносин [16].

Основні проблеми інституціоналізації сучасної державної регіональної розглядає М.Є. Лучик. Великою проблемою інституційного забезпечення державної регіональної політики в Україні є несформованість системи інституцій, здатних здійснювати ефективну реалізацію її завдань [11].

Однак слід зазначити, що у науковій літературі не розглянуто питання інституційного забезпечення регіону з точки зору системного розвитку, а також не приділено належної уваги розгляду поняття інституційна матриця.

Метою роботи є дослідження інституційного середовища регіону, виділення його структурних складових, впровадження поняття інституційної матриці, як категорії системного розвитку.

Викладення основного матеріалу дослідження. Структурною одиницею інституціоналізму є категорія інститут. Незважаючи на розповсюдженість і вживаність даного поняття нема однозначності його трактування [14, с. 224]:

- Т. Веблен характеризує інститути як «комплекс звичайних способів мислення і загальноприйнятної поведінки, це узагальнення офіційних та неформальних правил гри, способів ведення справ та управління трансакціями»;
- Д. Норт характеризує інститути як «створювані людьми рамки поведінки, що структурують політичні, економічні та соціальні взаємодії»;
- Д.С. Львов зміст терміну обмежує рамками фактично діючої рефлексивної норми [6, с. 37].

Проте, найбільш об'єктивним є визначення Л.І. Федулової, яка розглядає поняття інститут як фундаментальну одиницю інституціональної структури [14, с. 224].

Таким чином, інститут – сукупність стереотипів поведінки люди-

ни у суспільстві, що формують структурно-функціональну одиницю інституціоналізму.

На думку, Д. Норта інститут є базовим чинником економічного зростання регіону, оскільки «ефективна організація економіки – ключ до економічного зростання. Її наслідком є створення такої організаційної структури, що стимулюватиме індивідуальні економічні зусилля» [12, с. 600]. Викладені вище положення зумовлюють потребу у побудові структурної схеми впливу інститутів на економічне зростання регіону (рис. 1.).

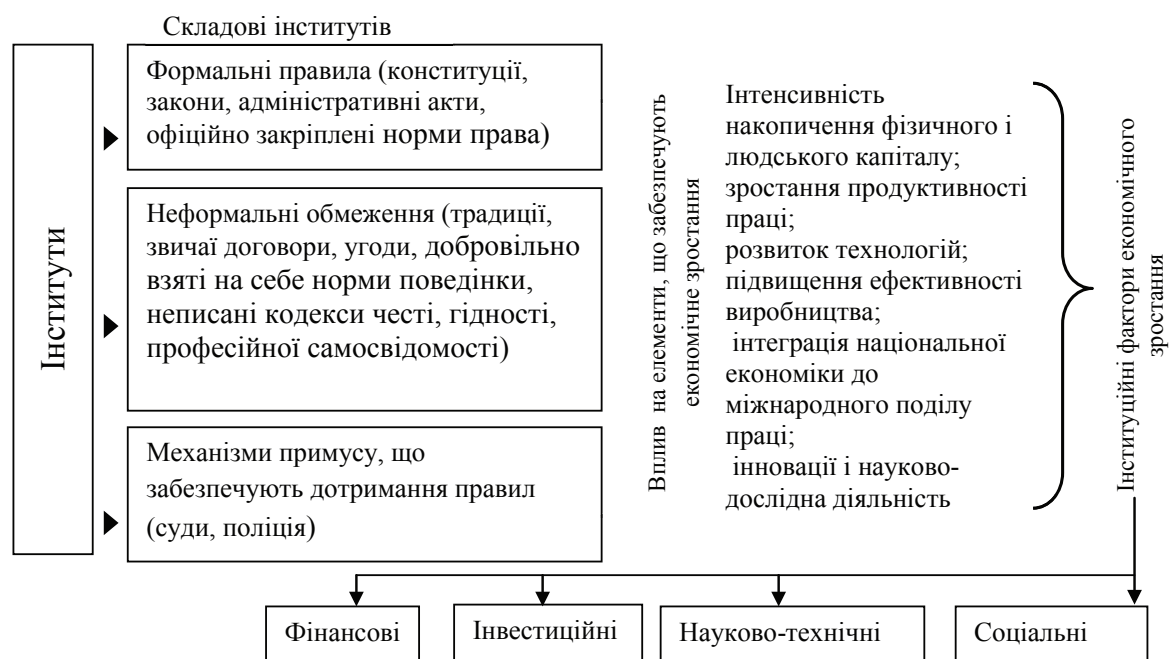


Рис. 1. Схема впливу інститутів на економічне зростання регіону

Примітка: розроблено автором на основі [5, с. 267; 16, с. 164]

Інституційними факторами розвитку економіки є фінансові, інвестиційні, науково-технічні і, в деякій мірі, соціальні, що пов'язані з регулюванням окремих сфер, суспільних відносин.

Судження про вплив інститутів на економічне зростання підтверджується працями Дж. Скаллі, Л.В. Таміліна, Д. Норта [16].

Подальше дослідження інституційних засад системного розвитку регіону зумовлює потребу дослідження сутності поняття інституційне середовище. У науковій літературі під поняттям інституційне середовище розуміється [8]:

- характеристики зовнішнього середовища, які є значущими для економічної діяльності, сукупність цінностей, формальних і неформальних норм, що впливають на співвідношення стимулів

у діяльності і обумовлюють досягнення мінімальної згоди між людьми;

- сукупність основоположних політичних, соціальних і базових правових норм, що регулюють економічну і політичну діяльність (регулюють вибори, визначають права власності і контрактні права);
- правила гри, що визначають контекст, в якому відбувається економічна діяльність.

Надані дефініції дозволяють стверджувати, що інституційне середовище являється сукупністю структурно-функціональних інститутів, що на основі взаємозв'язку формують умови та правила гри.

Аналіз наукової літератури свідчить про відсутність єдиного підходу у виділенні структурних складових інституційного середовища: 1) політичні та економічні правила, неформальні (традиційні) норми [8]; 2) правові, економічні, зовнішньоекономічні, соціокультурні, політичні [4, с. 213]; 3) фундаментальні політичні, соціальні, юридичні правила, в рамках яких здійснюються процеси виробництва та обміну; правила, що регулюють стосунки у публічній сфері; правила, що регулюють стосунки у приватному секторі; правила поведінки агентів на контрактній основі; негласні правила поведінки економічних агентів [14, с. 223]; 4) формальні правила, неформальні обмеження, механізми примусу [5, с. 267].

Узагальнюючи наведені судження можемо стверджувати, що інституційне середовище регіону складається з макросередовища і мікросередовища. Макросередовище регіону включає такі інститути: політичні – сукупність взаємовідносин між органами державної влади; економічні – процеси, що забезпечують товарно-грошовий обіг та перерозподіл благ; юридичні – множина нормативно-правових актів, що в сукупності регулюють всі сфери життєдіяльності людини; соціальні – сукупність правил щоденної взаємодії у соціумі. Мікросередовище регіону включає наступні інститути: інститут ринку регіону – механізм взаємодії економічних інтересів, що породжує конкуренцію та стимулює економічне зростання; норми поведінки та етнокультура населення – специфіка у взаємовідносинах між людьми, що передана генетично та надбана історично; неформальні інститути – це наслідки впливу та взаємодії культури, релігії та ментальності.

Виділення структурних складових інституційного середовища

зумовлює потребу в побудові концептуальної схеми інституційного середовища регіону (рис. 2.).



Рис. 2. Концептуальна схема інституційного середовища регіону

Примітка: розроблено автором на основі [2, с. 26-25, 54-60].

Крім виділених структурних складових інституційного мікросередовища, на нього також впливають місцеві органи виконавчої влади, неурядові організації, а також асоціація агенцій регіонального розвитку України. Відповідно до законодавства України, основні повноваження щодо управління соціально-економічним розвитком регіонів розподілені між районними і обласними радами та місцевими державними адміністраціями, як місцевими органами виконавчої влади.

Відповідно до Закону України «Про місцеві державні адміністрації» в коло їх компетенції входить: розроблення проектів програм соціально-економічного розвитку і подання їх на затвердження відповідній раді; забезпечення їх виконання, забезпечення ефективного використання природних, трудових і фінансових ресурсів; складання необхідних для управління соціально-економічним розвитком відповідної області

балансів трудових, матеріально-фінансових та інших ресурсів, подання обласній раді висновків щодо доцільності розміщення на відповідній території нових підприємств незалежно від форм власності; внесення за погодженням з відповідними органами місцевого самоврядування пропозицій про створення спеціальних економічних зон; розроблення та внесення пропозицій до проектів державних програм соціального й економічного розвитку України, а також довгострокових прогнозів і проектів індикативних планів розвитку відповідних галузей народного господарства, їхнього фінансово-економічного забезпечення [2, с. 53].

Інституційні засади системного розвитку регіону передбачають забезпечення місцевих бюджетів, що сприяє їх фінансовій самодостатності та спроможності до ресурсного забезпечення розвитку відповідних територій. Згідно статті 97 у Державному бюджеті України можуть передбачатися такі трансферти місцевим бюджетам є:

1) дотація вирівнювання бюджету Автономної Республіки Крим, обласним бюджетам, бюджетам міст Києва та Севастополя, районним бюджетам та бюджетам міст республіканського Автономної Республіки Крим та міст обласного значення, іншим бюджетам місцевого самоврядування, для яких у державному бюджеті визначаються міжбюджетні трансферти;

2) додаткова дотація на вирівнювання фінансової забезпеченості місцевих бюджетів;

3) субвенції на здійснення державних програм соціального захисту;

4) додаткова дотація на компенсацію втрат доходів місцевих бюджетів, що не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, внаслідок надання пільг, встановлених державою;

5) субвенція на виконання інвестиційних програм (проектів);

6) інші додаткові дотації та субвенції.

Загалом інституційне середовище регіону формується під впливом таких органів державної влади [11, с.126]: 1) Верховна Рада України – приймає закони, які системно впливають на розвиток регіонів: «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», «Про стимулювання розвитку регіонів», «Про державні цільові програми», «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного та соціального розвитку України», «Про планування і забудову територій», «Про Генеральну схему планування території України»; 2) Комітет з пи-

тань державного будівництва та місцевого самоврядування, Комітет з питань економічної політики – обговорення профільних законодавчих ініціатив; 3) Президент України – ухвалення нормативних актів: «Про Концепцію державної регіональної політики»; 4) Адміністрація президента: Головне управління з питань регіональної та кадрової політики, Головне управління з питань економічної політики та впровадження економічних реформ, Консультативно-дорадчий орган – Рада регіонів – допомагають Президенту у розробці законопроектів у сфері регіонального розвитку, надання інформації про стан та тенденції розвитку регіонів; 5) Кабінет Міністрів України – володіє законодавчою ініціативою у сфері регіональної політики (розпорядження «Про заходи щодо реалізації Концепції державної регіональної політики»), здійснює нормотворчу діяльність і забезпечує реалізацію регіональної політики через підпорядковані йому органи (Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України).

Змістовий аналіз наукових джерел виявляє їх теоретичну недосконалість та суперечливий характер у трактуванні основних характеристик інституційного середовища. Зазначена ситуація повною мірою проявляється при систематизації наявних на сьогодні характеристик інституційного середовища.

Більш глибоке розуміння процесів формування інституціонального середовища потребує висвітлення його ключового елементу – інституційної матриці [14, с. 224]. У науковій літературі під поняттям інституційна матриця розуміється:

- комплекс взаємопов'язаних правил і неформальних обмежень, сукупність яких визначає економічну діяльність, а також специфіку економічних і політичних інститутів кожного окремого суспільства та визначає напрямок їх подальшого розвитку [14, с. 224];
- первинна модель базових інститутів, тобто пов'язаних між собою економічних, політичних та ідеологічних інститутів, що знаходяться у взаємно однозначній відповідності [7, с. 52];
- атрактори, до яких стягуються траєкторії трансформацій реально існуючих спільнот в силу проблемності їх функціонування в далеких від атракторів областях [17, с. 145].

Таким чином можемо виділити такі напрямки трактування сутності поняття інституційна матриця: 1) сукупність правил і неформальних обмежень; 2) модель базових інститутів; 3) атрактори.

Наведені вище дефініції дозволяють стверджувати, що інституційна матриця – сукупність інститутів, що формують правила взаємодії всіх сфер життєдіяльності соціуму.

Відповідно до наукових тверджень С.Г. Кірдіної існує два типи інституційних матриць: Х (або східна) і Y (або західна), що відрізняються комплексами базових інститутів в основі яких лежить «триєдинство» політики, економіки та ідеології [7, с.56-57]. Проте, на відміну від С.Г. Кірдіної, І.Г.Філіппов розглядає інституційну матрицю як взаємодію інститутів влади, управління, власності і праці, де надає інституту праці системо утворюючий характер [15]. Крім того, науковець стверджує про існування «гібридних» матриць – XY. На основі наведених положень доцільно більш детально розглянути базові типи інституційних матриць (рис. 3.).

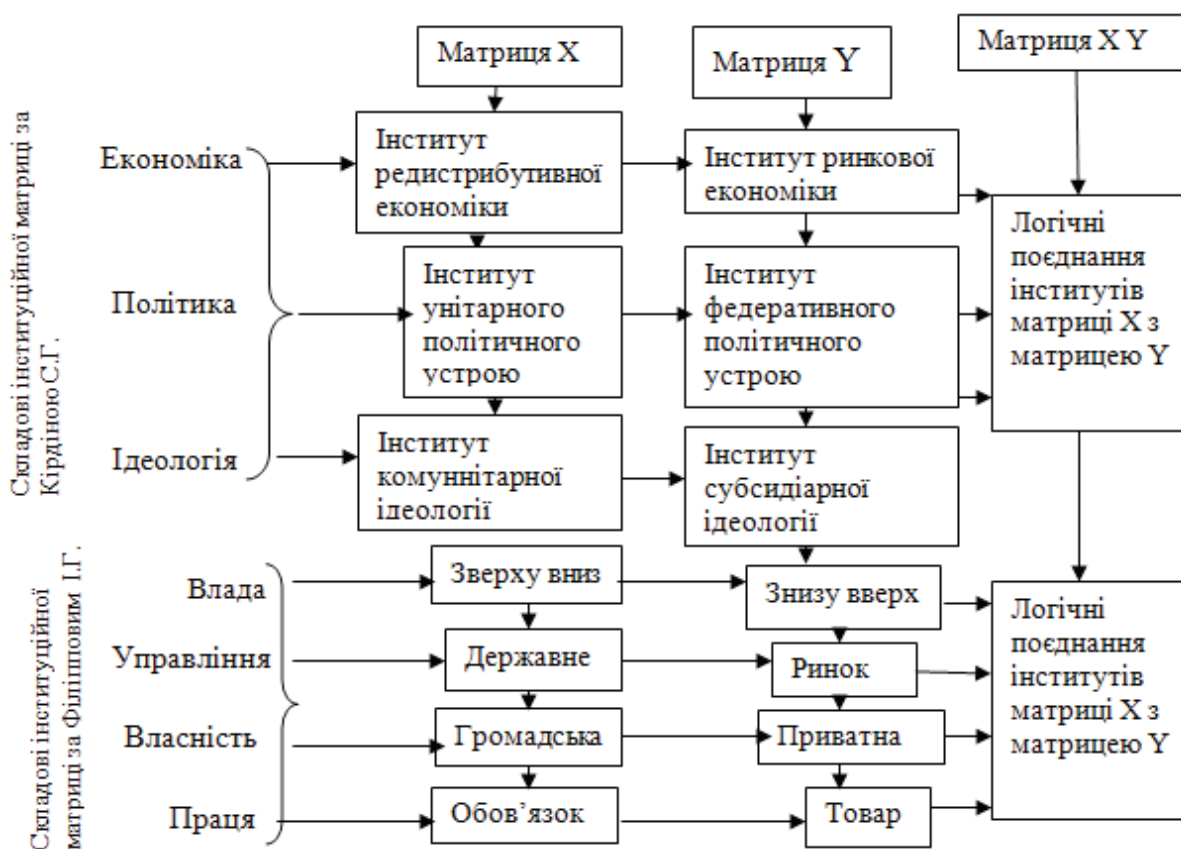


Рис. 3. Узагальнена схема базових типів інституційних матриць

Примітка: розроблено автором на основі [7, с.52-57; 15]

Наукові праці О.Е. Бессонової, С.Г. Кірдіної, І.Г.Філіппова присвячені дослідженню інституційних матриць, дали можливість виділити їх особливості [10, с. 95; 52]: симетричність – інститутам ринкової економіки в західних інституційних матрицях відповідають інститути редистрибутивної економіки в східних матрицях; комплементарність – передбачає однозначну взаємовідповідність політичних, економічних і ідеологічних інститутів в кожній матриці, що підходять один до одного «як ключ до замка»; домінантність в конкретному суспільстві базові інститути домінують над альтернативними, що мають допоміжний характер; інтеграція – взаємопов'язане функціонування економічної і соціальної систем суспільства; інваріантність – історична стійкість по відношенню як до зовнішнього впливу, так і до дій внутрішніх соціальних сил.

Крім, «триєдності» політики, ідеології та економіки, (що формують базові та комплементарні інститути) інституційна матриця включає матеріально-технологічне середовище – громадська інфраструктура і галузі, які забезпечують життєдіяльність населення [2, с.61]. Систематизація наукової літератури дозволила виділити такі аксіоми та обмеження в схематичному зображенні інституційної матриці регіону: об'єктивістська спрямованість, цілісність суспільства, наявність базових інститутів, функціональна необхідність, адекватність, вплив статичних показників, часові параметри (рис.4.).

Змістовий аналіз наукових праць [1; 18; 7; 17; 10; 15] присвячених концептуальним аспектам інституційних матриць дає змогу висунути положення: інституційна матриця – категорія системного розвитку. В такому випадку інституційна матриця забезпечує системний розвиток регіону при відповідності таким критеріям: демократичність, спрямована на досягнення бажаних результатів, володіння достатньою силою впливу, простота для розуміння, використання системи соціально-психологічних мотивацій, здатність до адаптації.

Інтегральний результат діяльності всіх складників інституційного механізму розвитку регіонів має забезпечувати моніторинг регіональних ситуацій та проблем, і на його основі – розроблення, впровадження та контроль за виконанням заходів, спрямованих на забезпечення системного розвитку всіх регіонів держави.



Рис. 4. Схематичне зображення інституційної матриці регіону

Примітка: розроблено автором на основі [7, с. 45-74; 5, с. 268].

Висновки. Результати дослідження інституційних засад системного розвитку регіону дозволяють стверджувати:

- інститут як базова категорія інституціоналізму впливає на економічне зростання регіону;
- інституційне середовище регіону складається з макросередовища і мікросередовища. Макросередовище регіону включає такі інститути: політичні, економічні, юридичні, соціальні; мікросередовище – інститут ринку регіону, норми поведінки та етнокультурна населення, неформальні інститути.
- інституційна матриця являється категорією системного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Василенко Н.В. Институциональная среда организаций: характеристики и уровни регулирования [Електронний ресурс] / Н.В. Василенко // Проблемы современной экономики.– 2008.– № 3 (27). / Режим доступа: <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=2081>
2. Дацишин М. Інституційне забезпечення регіональної політики та практика взаємодії

- органів влади в Україні / М. Дацишин, В. Керецман – К.: В-во «К.І.С.», 2007. – 102 с.
3. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети : [монографія за редакцією Варналія З. С.] 2007. – 768 с.
 4. Дубовой О.Ф. Вплив чинників інституційного середовища на механізм державного регулювання динаміки економічного зростання / О.Ф. Дубовой, О.В. Кіндрат, Б.І. Кабаці // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.8. – С. 212-216
 5. Іванова Є. В. Інституційні основи механізму регіонального управління / Є. В. Іванова // Научный Вестник ДГМА. – 2011.– № 2 (8Е).– С. 265-269
 6. Институциональная экономика: учеб. пособие [под рук. акад. Д. С. Львова]. — М.: ИНФРА-М, 2001. — 318 с. — (Серия «Высшее образование»).
 7. Кирдина С.Г. «X- и Y- экономики: институциональный анализ / С.Г. Кирдина. – Книга 2004 с. 238
 8. Коноваленко Ю. М. Сутність інституційного середовища фінансового сектора економіки / Ю.М. Коноваленко // Економічний вісник Донбасу № 1 (23), 2011. – С. 92-97
 9. Кравченко Т. В. Теоретичні засади державної регіональної політики [Електронний ресурс] / Т.В. Кравченко // Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2009-2/doc/1/07.pdf>
 10. Лавров И.В. Институциональные матрицы формирование богатства: теория и методология / И.В. Лавров // Вестник ОГУ № 6.– 2005.– с. 91-96
 11. Лучик В. Є. До проблеми інституціоналізації державної регіональної політики / В.Є. Лучик // Экономика и право 2011, №3 С.124-127
 12. Сакс Дж. Д., Макроэкономика. Глобальный подход / Дж. Д. Сакс, Ф.Б. Ларрен: пер с англ. – Москва, Дело, 1996. – 848с.
 13. Симкин Д.Г. Теоретические основы развития региона в современных условиях – [Електронний ресурс] / Д.Г. Симкин – Режим доступу: http://vestnik.osu.ru/2010_8/20.pdf
 14. Сучасні концепції менеджменту: навчальн. посіб. [за ред. д-ра екон. наук, проф. Л.І. Федулової]. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 536 с.
 15. Филиппова И.Г. Институциональная матрица: отказ от экономического детерминизма политики [Електронний ресурс] / И.Г. Филиппова // Режим доступу :http://www.nbuu.gov.ua/portal/soc_gum/vsunu/2011_8_1/Fillipova.pdf
 16. Хоменко Я.В. Інституційне середовище як основа сталого економічного зростання / Я.В. Хоменко // Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. Випуск 31-3. – С. 164-168
 17. Цирель С.В. Еще раз о роли теории институциональных матриц политики [Електронний ресурс] / С.В. Цирель // 2003.– Режим доступу: http://ecsocman.hse.ru/data/512/832/1219/14-TsIREL_144-148.pdf